

A PÁLYAKEZDŐ KELEMEN LAJOS¹

Amikor a konferencia programjában olvastam, hogy Gyarmati Zsolt, a Csíki Székely Múzeum igazgatója is hasonló jellegű előadást tart, nevezetesen Kelemen Lajos fiatakoráról, naplójegyzeteiről, arra gondoltam, hogy megváltoztatom a témát, és egy átfogóbb címet adok mondandómnak, de végül mégsem tettem, már csak azért sem, mert a tollhegyre tűzött témát többféle látószögből is szemügyre lehet venni. A történetírás posztmodern diskurzusa ugyanis kimondja, hogy nem létezik egyetlen igazság, mert ahány olvasat, annyi részigazság van. Felhasználva a tudomány eredményeit, a kutató mindig hozzáteszi a saját értékrendjét, a saját világnézetét, felfogásából leszűrít ítéletét, ami által hiteles lesz ugyan az alkotás, de sosem lehet a valóság egyetlen üdvözítő objektív leírója.² Ennek mentén én is úgy gondolom, hogy ha egyáltalán lesznek átfedések a két előadás között, azok árnyaltabbá teszik a kelemenlajosi diskurzust.

Kelemen Lajos Művészettörténeti tanulmányok (1977) című munkája első kötetéhez Szabó T. Attila írt bevezető tanulmányt, és ennek egyik jegyzetében szólt először arról, hogy a tudós életrajzának felvázolására csak két megbízható forrás állott rendelkezésére: „a) Kelemen Lajosnak 1942-ből való, sajnos rövid önéletrajza és b) a csaknem négy évtizedes személyes kapcsolat rendjén a tőle hallott sok-sok életrajzi adalék.”³ Akkor még nem volt kutatható az a hatalmas írott örökség, amelyet Kelemen Lajos az Unitárius Egyházra hagyott, és amelyet közvetlen halála után a kolozsvári Román Állami Levéltár önkényesen lefoglalt és elszállított. Ebben az anyagban található ugyanis Kelemen Lajosnak az a több füzetből álló naplófeljegyzése, amelyet a 90-es évek vége felé tettek kutathatóvá. A napló alapos áttanulmányozása nélkül valóban nem lehet egész vertikálításában megérteni azt az életutat, amelyet a nagy tudós bejárt. Gyarmati Zsolttal 1997-ben szinte egyszerre fedeztük fel a naplófolyamot, amikor egy Kelemen Lajosról szóló előadásra készülve átmentem az Állami Levéltárba kutatni. Tudatosan kerestem ott Kelemen Lajos naplóját, hiszen Unitárius Levéltárunkban őrizzük töredékes hagyatékát, amit az állam nem vitt el, és köztük van az 1927.

1 A Maros Megyei Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2007. október 26–27-én Kelemen Lajos születésének 130. évfordulójára szervezett emlékkonferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

2 vö. Gyáni Gábor: Miről szól a történelem? Posztmodern kihívás a történetírásban. = Gyáni Gábor: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése, Bp., 11–30.

3 Molnár B. Lehel: Kelemen Lajos önéletrajza. = Keresztény Magvető 1997. (103. évf.) 228.

június 30-a és 1933. július 19-e között vezetett naplótöredéke⁴, amelyből arra következtettem, hogy az egésznek valahol előzménynek és folytatásnak is kell lennie.

Kelemen Lajos egymásba illesztett dupla füzet méretű lapokra írta rá gondolatait, hol fekete, hol pedig kék tintát használva. A jellegzetes nagyon vékony tollhegyeket használó Kelemen Lajos kézírása jól olvasható, de bejegyzései rapzodikusan követik egymást. Van, amikor naponta vezette naplóját, de olykor két vagy több hétig is hallgatott. A hosszabb kihagyások után aztán rendszeresen beszámolt az eltelt idő eseményeiről⁵.

A napló teljes anyagát sikerült átolvasnom, és főleg az Unitárius Egyházzal kapcsolatos feljegyzéseit lemásoltam.⁶ Jelen dolgozat elsősorban eme naplórészek alapján Kelemen Lajosnak az egyházunkkal való ifjúkori kapcsolatát szeretné feltárni.

Kelemen Lajos elemi- és középiskolai tanulmányait szülővárosában, Marosvásárhelyen, a híres és nagy múltú Református Főgimnáziumban végezte 1886 és 1896 között. Horváth József igazgató nem igazán kedvelte Kelemen Lajost, és amikor annak rendje és módja szerint az egyik református lelkész személyesen kérte legátusnak Kelelent, az igazgató kijelentette „inkább pápistát vagy zsidót, de unitáriust nem engedek legációba.”⁷ Nevelői közül egyedül történelemtanáráról, Koncz Józsefről beszélt megkülönböztetett tisztelettel és hálával, hiszen ő indította el életpályáján. Koncz József akkoriban a Kollégiumi Nagykönyvtár őre volt, és Kelemen Lajos, amint Szabó T. Attila írja: „ebben a kincses házban ismerkedett meg azzal a bővölettel, a kutatás szenvedélyével, amely aztán egész életén végigkísérte.”⁸ Kibontakozó érdeklődésére nagy hatással volt Orbán Balázs monumentális műve, a Székelyföld leírása, Kövári László: Erdély régiségei című könyve és nem utolsósorban anyai nagyapja, a 48-as honvéd Csomoss Miklós visszaemlékezései a szabadságharcra. Mindezek Kelemen Lajost honismereti kirándulások szervezésére buzdították, és ezek során fedezte fel a maroszentkirályi, a maroszentannai és nyárádszentlászlói falfestményeket, valamint az ádámosi unitárius templomban a legrégebbi erdélyi – a mohácsi csata évéből való (1526) – mennyezetfestményt. Hetedik gimnazista korában azon töprengett, hogy a kollégiumi önképzőkör főjegyzői tisztségét elvállalja-e. Korai naplófeljegyzéseiben így

4 Kelemen Lajos hagyatéka. 35. Naplótöredék. Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára.

5 A napló alapos elemzésével Gyarmati Zsolt foglalkozott a Kelemen Lajos ifjúkori naplójegyzetei című tanulmányában. = Gyarmati Zsolt: Nyilvánosság és magánélet a békeidők Kolozsvárán. Ariadné könyvek. Kolozsvár, 2005. 248–348.

6 Itt meg kell jegyeznünk, hogy Sas Péter magyarországi kutató Kelemen Lajos naplójának (1896–1938) kiadásán dolgozik.

7 Kolozsvári Állami Levéltár. Fond/40. Kelemen Lajos naplója. 1894. december 27. feljegyzése. Továbbiakban: Napló.

8 Vö: Kelemen Lajos: Művészettörténeti tanulmányok. Bukarest, 1977. 9.

ír: „Én unitárius vagyok, s meggyőződésemmel, hogy vallásom igaz. Kérdés, hogy az igazgató [Horváth József] elnézné, hogy főjegyző legyek.”⁹

A kollégium 1895-ös értesítőjéből megtudhatjuk, hogy abban az évben az önképzőkör egyik aljegyzője lett, a következő évben, utolsó éves korában pedig főjegyző. Az érettségire készülő Kelemen Lajos maturanduszhoz illő módon gondolkodott a jövője felől, és 1895. október 13-án a következőket jegyezte fel naplójába: „Tisztában vagyok életem céljával. Ha Isten megsegít, leszek tanár, s megírom a Mezőség leírását, ha pedig nem lehetek: leszek hivatalnok, szerényen meghúszom magam, szerzek könyveket és élek egyedül. Ha tanár lehetek: akkor tartok sok virágot magamnak és könyveket, mert a virág egész mennyországgá teszi a szobát. [...] Megházasodni 1904 előtt nem szabad. Ha megcsal reményem, akkor nem házasodom meg soha, hanem gyűjtök pénzt, s emelem családomat. [...] Jó barátaimat segítem, s gyermeköket nevelem.”¹⁰ A szubjektum személyes lelki rezdülései olvashatók ki ezekből a sorokból, és az önmagát szétosztó, másokért való élésnek tudatos előrevetítése is kirajzolódik.

Kelemen Lajos a Millennium évében érettségizett. Itt meg kell jegyezni, hogy Kelemen Lajos 1942-ben írt önéletrajzában az áll, hogy dr. Szádeczky Lajos kolozsvári egyetemi tanár kormányképviselőként jelent meg az érettségi vizsgájukon. A professzor visszaemlékezett az ígéretes ifjú által két évvel korábban hozzá küldött oklevélmásolatára, és a történelemből jól vizsgázó diákot nemcsak egyetemi továbbtanulásra buzdította, hanem szándékának megvalósításában támogatásáról is biztosította.¹¹ Csetri Elek *A diák Kelemen Lajos* című 1982-ben a Hét hasábjain közölt írásában arról értekezik, hogy a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban többek között megtalálta Kelemen Lajos érettségi bizonyítványának közjegyzői másolatát. Ebből kiderül, Csetrit idézve, hogy „szóbeli forrás alapján eddig úgy tudták, hogy a középiskolát végző Kelemen érettségi elnöke Szádeczky Lajos, az akkori kolozsvári egyetem neves történészprofesszora volt. Most az érettségi bizonyítvány ismeretében helyébe az elnöki tisztségbe Dósa Elek nevét kell iktatnunk.”¹² Csetri Elek nem említi meg, hogy Szádeczky akkor milyen szerepet játszott az érettségin, és ez azt sejteti, hogy Szádeczkyról úgy gondolja, hogy jelen sem volt a vizsgán. A nyomtatásban is megjelent marosvásárhelyi Református Kollégium 1896. évi értesítője alapján megerősíthetjük Csetri Elek megállapítását, miszerint 1896-ban Dósa Elek kollégiumi főgondnok elnökkölt, és hozzá-

9 Napló, 1895. február 26. feljegyzés.

10 Napló, 1895. október 13. feljegyzés.

11 Vö.: Molnár B. Lehel: Kelemen Lajos önéletrajza. = Keresztény Magvető 1997. (103. évf.) 230.

12 Lásd: Csetri Elek: A diák Kelemen Lajos. = Hét. 13. évf. 1982. 19. sz. 9–11., Kovács István: Adatok Kelemen Lajos élettörténetéhez. = Keresztény Magvető. 1982. (88. évf.) 89–91.

tehetjük, hogy Kelemen Lajos legendásan híres memóriája sem csalt, amikor Szádeczkyre mint kormánybiztosra emlékezett vissza.¹³

Apja Kelemen Lajost a jobb keresetet biztosító jogi pályára szánta, de ő az ésszerű szülői megfontolástól eltérően a tanári hivatást választotta. Ma már egyértelműen állíthatjuk, hogy egyéniségéhez ez a pálya biztosított legmegfelelőbb működési teret.

Felkerült Kolozsvárra, és a Ferenc József Tudományegyetem történelem-földrajz szakát végezte el 1901-ben. A teljes jogú tanári képesítéshez szükséges vizsgát 1908-ban tette le.

Kelemen Lajos még egyetemista korában került szorosabb kapcsolatba egyházával. Boros György, az Unitárius Teológiai Akadémia akkori tanára, későbbi püspök, az 1898-as EME közgyűlésén beszélt a fiatal tanárjelölt Kelemen Lajossal arról, hogy vegyen részt a február 23-i soron következő Dávid Ferenc Egylet felolvasásokat szervező bizottsági ülésén. Tulajdonképpen ettől számíthatjuk azt az időpontot, amikor kisebb-nagyobb intenzitással bekapcsolódott az egyház életébe.

Kelemen Lajos, Szabó T. Attilát idézve, „alapos, történettudományi ismeretekkel, a korszerű forráshasználat kívánalmainak tudatosításával a levéltári munkára felkészülten”¹⁴ hagyta el az egyetem padjait. Személyi keret hiányában 1902-től az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára helyett a múzeumi Könyvtárhoz került napidíjasként.

Az egyetem után Kelemen szeretett volna az Unitárius Kollégiumban is tanítani, de mindez csak 1905-ben valósult meg, amikor az akkori igazgató, Gál Kelemen, többszöri kérésére elvállalta a történelem óraadói megbízatást. Erre vonatkozóan is beszédes Kelemen naplója, amelyben a szubjektív történelem elevenedik meg, azaz a történések személyes átélése. Bepillantást nyerhetünk a 20. század első éveiben egy olyan közhivatalnok mikrovilágába, aki a társas kapcsolatok horizontján identitását keresi.

1905. február 10-én írja, hogy „Kibékültem az unitáriusokkal.” Ezt követően naplójában hosszasan eszeteli Gál Kelemen igazgatónak megbántódása okait, amelyek négy évvel korábban történtek, és amiről látszólag a kollégium első embere nem is tudott. Kelemen Lajos úgy érezte, hogy igazságtalanul jártak el vele szemben, amikor nem kapott segédtanári állást, és a Kollégium igazgatósága nem egyenlő mértékkel mért, amikor új tanárt alkalmazott. Kelemen Lajos, aki földrajzszakos is volt, többek között felröpta, hogy két évvel korábban helyette egy olyan kollégáját bízták meg a földrajz tanításával, akinek történelem–latin szakos végzettsége volt. Kelemen a társas kapcsolatok rendjén is azt tapasztalta, hogy a Kollégiumban azok az emberek, akiket korábban közelinek érzett, kevés kivétel-

13 Lásd: A marosvásárhelyi Ev. Ref. Kollégium, Értésítője az 1895–96. iskolai évről. 85.

14 Kelemen Lajos: Művészettörténeti tanulmányok. Bukarest, 1977. 12.

től eltekintve lenézik, és keserű hangon mondja, hogy: „a tanári szobába belépve köszöntem, és senki sem fogadta. Máskor egyik másik arra nézett vagy biccentett a fejével, de úgy, mintha nem szívesen, drága pénzért tenné. Ehhez nem voltam hozzá szokva és nem is akartam megszokni.” A tanárok ezen magatartását teljesen kihegyezve szembe állította addigi munkahelyi tapasztalataival mondván: „A könyvtárnál én csak napidíjas vagyok, [...] de senki sem tart magánál alábbvalónál.”¹⁵ Végül az igazgató, Gál Kelemen, sajnálatát fejezte ki a történetekért, és Kelemen Lajos annak jeléül, hogy őszintén elfelejtí, ahogy ő fogalmaz „a múlt keserűségét”, elvállalta a magyar történelem tanítását egy osztályban, de csak díjtalanul.

Nagy elégtétel volt Kelemen Lajos számára, hogy azon évben tanítványait, a 4. gimnazistákat, jó eredménnyel vizsgáztatta. Az a tény, hogy naplójában egyes diákjainak a nevét is megemlíti, nevezetesen: „még Tallár is előszedte magát, Borbély Béla gyengén mondta el, amit mondott, de tudta” bizonyítja, hogy milyen fontos számára az olyan diákokkal való törődés is, akik amúgy gyengébb képességűek voltak. A másokra való odafigyeléssel tulajdonképpen olyan embertípussal azonosítja önmagát, aki sosem tesz különbséget ember és ember között, és lelkileg elégtétel számára, hogy ő nem olyan, ő más, mint azok, akik vele szemben lenézően viseltettek. Végső fokon azt mondhatjuk, hogy önazonosságát, identitását legitimizálja ezzel.

Az 1905-ös tanév végén Gál Kelemen igazgató megkérdezte Kelemen Lajostól, hogy vállalja-e továbbra is a tanítást, és felkérte, hogy adja be kérvényét tekintettel arra, hogy a tanári alkalmaztatások ügye napirenden volt. Kelemen Lajos önérzetesen visszautasította ezt. Ahogy írja feljegyzéseiben: „valamit elfogadni, vagy kérni egészen más.”¹⁶ Kelemen Lajos azzal érvelt, hogy az elmúlt iskolai évben szükség volt rá a tanári karban, és ezért tanított, de azt akkor nem kellett kérvényeznie, majd így folytatja: „Az egyházamat szeretem, s ha szükség, szívesen állok a szolgálatára, de kunyerálni nem fogok. Nem pályázom senki tanszékére, nincsenek ott aspirációim, nem keresem senki kegyét.”¹⁷ Tulajdonképpen Kelemen Lajos tudatában volt felkészültségének, és nem akart olyan tesztületbe bekerülni – szavait idézve: „ahol nálamnál korban, képesítésben és képességben kisebb emberek is dönthetnek a kérésem felett éppen akkor, amikor úgy is elég biztos állásom van.”¹⁸ Ez a kijelentése egyfajta minősítése is egyben az akkori fiatal tanároknak, és az ő döntésüket nem tudta volna összeegyeztetni büszke önérzetével.

15 Napló, 1905. február 10. feljegyzés.

16 Uo. 1905. július 23. feljegyzés.

17 Ua.

18 Ua.

Napidíjas állását még elég biztosnak érezte, de sajnos ez nem tartott sokáig. Anyagi nehézségekkel küzdött, ami tulajdonképpen egész életén végigkísérte. 1907. június 26-án naplójában így ír: „Életemnek újra fordulójánál állok. Vagy most, vagy egy év múlva mégis kimegyek tanárnak az unitárius Kollégiumba. Hosszú tépelődés, sok küzdelem után határoztam erre magamat. Ki tudja, mi lesz a jövőm? Keserőséggel hagyom oda megszokott és magam elé szabott pályámat, hol annyi kitartás, szeretet, önzetlen szolgálat és teher alatt terveim nem váltak be. Más úton próbálok tehát céljaim felé haladni. Erre azonban nem annyira az én akaratom, mint a véletlen, sors vezet. Teljesen érzem ezt, és aggódva indulok az utamra azzal az érzéssel, hogy <sic fata volnere>. Isten segítsen meg!”¹⁹

Az Egyházi Képviselő Tanács 100 évvel ezelőtt, 1907. július 27-én helyettes tanárnak választotta, s tanári képesítő vizsgája után azonnal rendes tanárrá kívánta előléptetni, ami 1908-ban meg is történt. Tanári kinevezésének körülményeiről szólva Kelemen Lajos naplójában hosszasan ír arról, hogy ő nem volt hajlandó most sem pályázni az állásra, de Gál Kelemen igazgató megnyugtatta, hogy nem is kell pályáznia, ellenben szükségük van rá, és ne kösse magát a gyengén javadalmozott könyvtári álláshoz. Kelemen Lajos attól tette függővé végleges döntését, hogy mit szól majd mindehhez munkáltatója, Erdélyi Pál, a könyvtár igazgatója. Az akkori nehéz helyzetben Erdélyi Pál semmi jóval sem biztathatta Kelemet mondván: „Nagyon sajnálnám, ha meg kellene válnunk, de ahhoz nincs lelkem, hogy ezzel az ajánlattal szemben marasszam. [...] Igen jól tudja, hogy megbecsültem munkásságát s nekünk az esetleges távozása veszteség, de mégis azt mondom, hogy inkább menjen. [...] Onnan még mindig visszajöhet, ha nem találná jól magát.”²⁰

Kelemen Lajos döntött, de semmit sem bízott a véletlenre, és egy emlékeztetőt terjesztett fel Gál Kelemen igazgatónak, hogy milyen feltételekkel vállalja a tanítást. (Ezt függelékben közöljük.) Ezeket teljesíthetőnek tartották, és Kelemen Lajost meghívták történelem–földrajz tanárnak, a kinevezése pedig csak formáság volt. Székfoglaló beszédét 1908. május 21-én: *Kolozsvár ostroma és fölmentése a kuruc ostromzár alól 1704-ben* címmel tartotta meg.²¹ Pedagógusként egy évtizeden keresztül, 1918 májusáig dolgozott.

1908-ban az Unitárius Egyház levéltárosi állásának a betöltésére is felkérték. Kelemen Lajos tulajdonképpeni levéltárosi pályafutását egyházunk levéltárosaként kezdte el. Ferencz József akkori unitárius püspök a következő elismerő szavak kíséretében adta át Kelemen Lajosnak az egyház levéltárát: „[...] ismerve Önnek odaadó buzgóságát és hűségét, E. K. Tanácsunk teljes bizalommal adja át

19 Uo. 1907. június. 26. feljegyzés.

20 Uo. 1907. július 30. feljegyzés.

21 Lásd: Kelemen Lajos: *Kolozsvár ostroma és fölmentése a kuruc ostromzár alól 1704.* = A kolozsvári Unitárius Kollégium Értesítője. XXIX. évf. 1907–1908. 35–41.

a levéltárt. Meg vagyunk győződve, hogy okos elmével, legjobb belátása szerint teszi meg rendezését, és őrzi az abban levő becses iratokat, amit bizalommal el is várunk.”²²

Kelemen Lajos életében bekövetkezett fordulópontnak mondta tanári kinevezését. Eddig a fordulópontig próbáltam rávilágítani pályakezdésének apróbb részleteire, vagyis a jelen horizontjában feltáruló múltjának mikrovilágára. Láthattuk örömeit, vívódásait, erkölcsi tartását és azt, ahogy sokszor ostorozó szigorral mutatott rá a környezetében tapasztalt visszásságokra. Vizsgálódásunk eme rövid, mindössze néhány évnyi időmetszetéből is kirajzolódik az a kelemenlajosi lelki profil, amely által jobban megérthetjük, hogy miként is zajlott e fiatalember élete a konkrét lokáció és idő határai közt.

Függelék

Gál Kelemen, a Kolozsvári Unitárius Kollégium igazgatójának, kérésére Kelemen Lajos egy emlékeztetőt nyújtott be, amelyben tanári alkalmazásának feltételeit írta le.

„I. Leginkább szeretném, ha alkalmaztatásom kérdése egy évre elodáztatnék. Ezalatt az Erdélyi Múzeum kéziratárának munkában levő katalógusát elkészíthetném, s diplomámat megszerezve, 1908 szeptemberében rendes tanár lehetnék. Addig mostani helyettes tanár kollegám is rendes helyet találhatna, s időközi távozása esetére kötelezném magam, hogy megüresülő helyét azonnal elfoglalom.

Odáig a kontaktust az addigi gyakorlattal az óraadó tanárság révén az intézettel fenntarthatnák.

II. Ha alkalmaztatásom az 1907–08 iskolai év elejétől kezdődnék, akkor annak biztosítását kívánnám, mit Igazgató úr kilátásba helyezett, ti., hogy tanári diplomám megszerzése napjától kezdve mindjárt véglegesen alkalmazott lehetek.

Ideiglenes jellegű alkalmaztatásra semmi esetre sem vállalkozom.

Jelenleg évi 1440 kor. napi díjjal alkalmazott könyvtári segédtsízt vagyok ugyan, de e gyenge díjazás mellett, anyagi gondjaim között is szívesen várok még arra a két évre, míg emberileg biztosra számítható előmenetelem bekövetkezik, mintsem csak két hónapot is harminc évbe ember létemre függő, bizonytalan és bizalmatlankodó ideiglenes alkalmaztatásban töltsék.

²² Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára. Egyházi Képviselő Tanács Jegyzőkönyvi kivonata 1908. 148/1908.

Alkalmaztatásomnak már jelzett feltételéről akár hivatalos értesítésben, akár hasonló érvényű más, lehetséges alakban írásbeli biztosítást kérek.

Erre a kívánságra nem a pusztá bizalmatlankodás, hanem az életből merített az a tapasztalat vezet, hogy a csak személyes természetű ígéretek a személyekkel változhatnak.

A teljesíthetés és 1907 szeptemberében kezdődhető alkalmaztatásom esetére az 1907–08 tanévre továbbá kérem azt a két szíves kedvezést, hogy a.) óráimat legelsősorban a magyar történelemből és a földrajzból kapjam, de mindenesetre csak szaktárgyaimat tanítsam.

b.) mellékfoglalkoztatásom (jegyzőség stb.) ne legyen.

Két utóbbi kérésem indoka az, hogy ily módon a paedagogia vizsgálatokra könnyebben és hamarabb készülhetek el. Kérem továbbá, hogy a szakvizsgám után eltöltött éveimből azok, amelyekben a főgimnáziumban is tanítottam, szolgálati éveimbe a lehetőségig beszámíttassanak.

Végül akár az I. akár a II. esetben kérem a pályázati kéréstől való eltekintést, mert a múltakban annyira exponáltam magam már amellet, hogy a Kollégiumban állást nem kérek, miszerint most a kérelmezés számomra lehetetlenség.

Ha ez lehetetlen, akkor minden más kérésemet és kívánságomat kérem tárgytalannak tekinteni.

Kolozsvár, 1907. június 18.

K. L.”²³

23 Napló, 1907. július 30. este. Továbbá augusztus 5., 7. és 9. este.

PÁL JÁNOS

ÚJABB ADALÉKOK A MEDGYESI MOZGALOM TÖRTÉNETÉHEZ

Ahhoz, hogy átláthatóbb képet alkothassunk a Varga Béla unitárius püspök lemondása (1940. november 7.) és Józán Miklós megválasztása (1941. június 29.) között eltelt nyolc hónapos, ellentétekkel terhelt időszakról, és hogy jobban megérthessük annak eseményeit, elengedhetetlenül szükséges említést tennünk a harmincas évek közepén kibontakozó, az egyházi közgondolkodásban „medgyesi mozgalom” néven ismertté vált szervezkedésről, amely az unitárius egyháztörténelemben új fejezetet nyitott precedens nélküli püspök-lemondató akciójával. A mozgalom *casus belli*-je az a bonyolult probléma-komplexum volt, amelyet a korabeli állampolitikai, gazdasági, egyházpolitikai konjunktúra generált és amelynek megoldására a mozgalom résztvevői képtelennek kiáltották ki az egyház kormányzó garnitúráját. Az alábbiakban ezen okok vázolt bemutatására teszünk kísérletet.

A trianoni békeszerződést követő másfél évtized az Unitárius Egyház addig tartó lendületét megtörte. Alapítványi birtokainak kisajátítása, az iskolai államszegély megvonása súlyos gazdasági helyzetet idézett elő az egyház életében, ami kihatással volt – az állandó hatósági üldözés mellett – egyháztársadalmi, kulturális életére is.

A helyzetet – és az egyházban uralkodó közállapotok miatti elégedetlenséget – súlyosbította az ezzel párhuzamosan, Ferencz József¹ püspökségének

1 Ferencz József püspök mellett Boros György a kor legrepresentatívabb, legmeghatározóbb egyházi személyisége. Az egyházi és erdélyi közművelődés egyik kiemelkedő alakja. Jelentős szerepe van az egyháztársadalmi szervezetek létrehozásában: 1885-ben megalapítja a Dávid Ferenc Egyletet, de vezető szerepet tölt be az Unitárius Nőszövetség és Unitárius Lelkészkör létrehozásában is. Nevéhez fűződik az *Unitárius Közlöny* (1888) egyházi lap megalapítása. Az ő érdeme továbbá a lelkészképzés egyetemi szintre emelése is. Az unitárius lelkészképző intézet dékánja és tanára. 1910-ben főjegyzővé választják. A Ferenc József Tudományegyetem angol nyelvtanára, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület igazgató-választmányja, az Erdélyi Múzeum-Egyesület választmányja, az Erdélyi Irodalmi Társaság, a Gondoskodó Társaság, a Kossuth-Asztaltársaság tagja. Az első világháború után a magyar kormány felkérésére részt vállal a béketárgyalások előkészítésében: Hollandiában, Franciaországban, Angliában és az Amerikai Egyesült Államokban a protestáns egyházak vezetőivel találkozik, hogy tájékoztassa azokat a valós erdélyi helyzetről. Ez irányú tevékenysége miatt két évig nem térhet haza, és csak hosszas tárgyalások után kapott román állampolgárságot.